

Treba pripustiť, že v rozvíjaní a uplatňovaní alternatívnych metód a stratégií má didaktika čítania predsa len isté rezervy. Osobitný problém predstavujú špecifické vývinové poruchy písanej reči, kde je požiadavka špeciálnych edukačných postupov ešte naliehavejšia.

Cieľom tohto príspevku je informácia o knihe *Rébusová čítanka Program rozvíjania fonologických schopností* (Zápotočná – Kožíková, 1994) a prvých skúsenostiach s jej použitím. Program vznikol ako súčasť výskumov zameraných na skúmanie rozhodujúcich činiteľov vývinu a osvojovania písanej reči. Tréningový prístup (t. j. overovanie determinantov, bazálnych zložiek, resp. prediktorov čítania formou efektu učenia), ktorý sme v našej práci zvolili, má popri metodologických prednostiach i viaceré praktické výhody. Už aj preto, že poskytuje možnosť bezprostrednej aplikácie v pedagogickej praxi.

Program má v súčasnosti charakter elementárnej čítanky (prvé experimentálne vydanie sa podarilo zrealizovať vďaka finančnej podpore nadácie Open Society Fund), ktorá už na prvý pohľad pôsobí netradične. Nazdávame sa preto, že môže naraziť tak na nepochopenie, ako aj na oprávnenú kritiku, a to práve zo strany jazykovedcov.

Východiská programu možno ohraničiť tromi okruhmi poznatkov a skúseností. Prvý okruh predstavujú výsledky, ktoré prinášajú súčasné výskumy čítania. Druhým zdrojom sú tradície a skúsenosti s didaktikou čítania v slovenskom jazyku. Inšpirujúce sú napokon i poznatky o vývine písma v histórii.

V poslednom desaťročí sa pozornosť výskumov už systematicky sústreďuje na otázky podielu fonologických schopností v čítaní. Uvedomenie si fonologickej štruktúry slova, schopnosť rozlišovať a manipulovať so zvukovými jednotkami reči (tzv. phonological awareness) sa na základe množstva výskumných zistení považujú za rozhodujúce. Tréning a rozvíjanie fonologických schopností má pozitívny účinok na čítanie v norme i pri špecifických poruchách (Goswami – Bryant, 1990; Sawyer, 1988; Lundberg, 1988; Vellutino – Scanlon, 1991). Čítanie slov – „fonologických štruktúr“ – je potom predovšetkým transkripciou tejto štruktúry do alfabetického kódu (Lieberman – Shankweiler, 1985) a ako také ho možno chápať len v kontexte fonologického vývinu – vývinu a osvojovania si systému hovorenej reči.

V premiernosti do pedagogickej praxe sa potom vynárajú otázky *keď, ako, resp. akými krokmi* by mali postupovať didaktické metódy tak, aby rešpektovali poznatky o vývine reči, špecifiká fonologického vývinu, jazykové špecifiká, či individuálnu variabilitu detí ranného školského veku. Aby kompenzovali i deficit v prípade ťažkostí a špecifických porúch.

Hlásková analyticko-syntetická metóda čítania je založená na dôslednej fonematickej analýze. Predpokladá teda tú najvyššiu – vysoko abstraktnú úroveň analýzy slova od samého začiatku výučby. Aj pri dlhoročných dobrých skúsenostiach je otázne, či takýto začiatok je pre deti vo veku 6 rokov

primeraný, či rešpektuje vysokú interindividuálnu variabilitu tohto obdobia, či zachováva kontinuitu s predchádzajúcim vývinom reči a pod. Postup po jednotlivých fonémach – grafémach je navyše značne obmedzujúci čo do množstva použiteľných slov. Najmä v začiatočnom období sa takto výrazne podhodnocuje aktuálna slovná zásoba detí, čo môže napokon ohroziť ich motiváciu a záujem.

Určité riešenie poskytujú postupy, kladúce dôraz na slabiku, ako základnú fonologickú, rytmickú alebo artikulačnú jednotku jazyka (Hála, 1956). V histórii metód počiatočného čítania v slovenskom jazyku sa slabika dlhodobo využívala ako základ v tzv. syntetickom období (pozri Ružička, 1966). Dnes sa uplatňuje napr. v reedukácii (Tymichová, 1985; Herková, nepubl.), čo sa na druhej strane kritizuje pre nevýznamovosť a mechanický dril (Synek, 1978, 1989). Globálna metóda čítania, ktorú v 30. rokoch presadzovali psychológovia (Prihoda, 1930) práve preto, že kompenzovala mnohé z nedostatkov analyticko-syntetickej metódy, sa v súčasnosti prakticky nepoužíva.

V histórii písma sa prechod od logografických písem k slabičným a neskôr alfabetickým sústavám začína práve uplatňovaním rébusového princípu. (Podstata rébusu spočíva v homonymii, náhodnej fonetickej zhode určitých rečových jednotiek, ktoré je možné zameniť za iné rečové jednotky alebo ich – významovo nesúvisiace - zvukovo identické časti). Rébusom sa v antropogenéze naštartoval proces fonetizácie písma, proces postupného zblížovania akustickej reči s jej grafickým ekvivalentom (podľa Krupa – Genzor, 1989).

Na možné paralely medzi históriou písma a vývinom písanej reči v ontogenéze poukazovali už autori tzv. slabičného historického kurikula (napr. Gleitman – Rozin, 1977). V 70. rokoch sa v USA používali dokonca i rébusové „glosáre“ (Woodcock – Clark – Davies, 1968).

Program náviku fonologickej analýzy slova je založený na využití rébusov. Významové časti slov nahradené obrázkami sa kombinujú s grafémami, čo umožňuje dekódovanie nových slov. Postupným priberaním hlások sa dekódovanie zápisu čoraz viac približuje ku skutočnému čítaniu. Predpokladáme, že takýto postup poskytuje dieťaťu prirodzený úvod pri „zasvecovaní“ a „preníkaní“ do fonologickej štruktúry slova, uľahčený názornosťou a významovosťou. Na druhej strane podporuje proces syntézy nových slov, uľahčuje čítanie ťažkých – dlhých slov, umožňuje bohatšie využívanie slovnej zásoby a pod. Problémový charakter a atraktívny obrázkový materiál môžu prispieť k udržiavaniu motivácie a pozornosti.

Vzhľadom na charakter slovenského jazyka, jeho fonetickú ortografiu i pomerne vysokú mieru homonymie má takýto postup podstatne menej obmedzení v porovnaní napr. s anglosaskými jazykmi.

Metóda

Program sme vyskúšali na výbere 28 detí s problémami v čítaní. Tréning prebiehal formou individuálnych hodinových cvičení (dvakrát týždenne)